

JOSEFA KŘÍŽKOVÁ, NÁPRSTKOVÁ – VŠEDNÝ ŽIVOT SLUŽKY

Milena SECKÁ

Národní muzeum – Náprstkovo muzeum
Betlémské náměstí 1, 110 00 Praha 1, Česká republika
milena_secka @nm.cz

SECKÁ, Milena. Josefa Křížková, Náprstková – everyday life of maid. Josefa Křížková, Náprstková (1838 – 1907) entered the service of the house U Halánků in 1856, as a servant at the distillery. Her desire for further education and her effort to bring some contribution to Czech society were fulfilled after the son of her employer Vojtěch returned to Prague. In 1874 opened Vojta his Czech industrial museum, and after his death, Josefa persevered the realization of his dreams, which she had completely adopted.

Klíčová slova: Josefa Náprstková (1838-1907); Náprstkovo muzeum; České průmyslové muzeum; Americký klub dam;

Keywords: Josefa Náprstková (1838-1907); Náprstek Museum; Czech Industrial Museum; American Club of Ladies;

Josefa Křížková¹ provdaná Náprstková byla výjimečná žena, která si zaslouží větší pozornost, než jaká jí dosud byla věnována.² Je typem ženy, která vždy více myslela na blaho druhých než na své a svou nenápadnou činností ve stínu manžela položila základy k novodobému muzejnictví, především pak ke sběru výšivek a krajek.

Josefa Křížková se narodila 8. října 1838 v Praze jako prvorozená do rodiny pivovarského dělníka a domovnice. Doslova celý život strávila na Betlémském náměstí a v jeho nejbližším okolí Starého Města pražského. Ve dvanácti letech ukončila povinnou školní docházku a zůstala doma k výpomoci matce. V rodině se po ní narodili ještě tři chlapci a dívka. Zatímco nejstaršímu synovi bylo umožněno vysokoškolské vzdělání, další dva synové se vyučili tiskařskými dělníky a dívky byly ponechány doma, aby se naučily vařit a vést domácnost. Josefa matce vypomáhala s posluhou v domácnostech, úklidem v domě a podomním

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKR-VO 2015/36, 00023272).

² Josefě byla zatím samostatně věnována jen práce: SECKÁ, Milena – ŠÁMAL, Martin. Byl to můj osud. Zápisky Josefy Náprstkové. Národní muzeum, 2014.

prodejem kvasnic, kterým si matka přivydělávala. V osmnácti letech nastoupila do služby do pivovaru a vinopalny U Halánků (na Betlémském náměstí), který vlastnila známá pražská mecenáška – Anna Fingerhutová. V tomto podniku pracoval již od roku 1836 otec Josefy, Adolf Křížek. Paní Anna, která znala rodiny svých zaměstnanců, si Josefu vybrala pro její poslušnost a pracovitost. Dívka měla ze služby velké obavy a bála se, že práci nezvládne.

„Ubohá maminka jak plakala a naříkala, že mně ztratí, když jsem ji těšila, že přijdu nazpět, že se k obchodu nehodím, tu zavrtěla hlavou a pravila: Jak ty se to naučíš, víc už mně domů nepříjdeš, vím to dobře.“³

Práce pomocné síly ve skladu byla pro mladou dívku náročná, ale brzy se zapracovala a postoupila na prodavačku alkoholických nápojů. Znamenalo to od sedmi hodin ráno sedět v studeném skladu a prodávat lihové nápoje do přinesených nádob. Večer pak po 19 hodině vypomáhala ve výčepu. *„Když sobě vzpomenu, co vše jsem musela dělat; každý den přes 1 hod. v noci ve skladě při pivě, ráno v 7 hod už zase být v obchodě, v neděli jsme prali... a vše jsme rádi konali a pracovali.“⁴*

Ačkoliv měla Josefa bydliště u rodičů v domě přes ulici domu U Halánků, přesto spala zde a domů chodila jen v neděli odpoledne, kdy měla volno. Doma pak především šila prádlo pro sebe i bratry. *„Byla jsem doma, spravovala jsem prádlo a Emilovy na košile stříhla.“⁵*

Službou u tak známé mecenášky, jakou paní Anna byla, si Josefa zlepšila své společenské postavení. Polepšila si navíc jak po materiální stránce, tak i duchovní. Z domova byla zvyklá na jednoduchou a chudou stravu, což se ve službě změnilo. Důležitou roli hrál také pravidelný plat. *„Já měla za čtvrt roku 21 zlatých služby... a když jsem dostala ponejprvo 21 zl., myslela jsem, že jest celá Praha moje.“*

Zcela ojedinelý byl ale duchovní růst Josefy, který jí služba v domě U Halánků umožnila. Paní Anna byla na své zaměstnance přísná, ale také uznalá a chápala, že je třeba, aby se její zaměstnanci také pobavili. Proto jim sama kupovala vstupenky do divadla a v plesové sezóně jim umožňovala chodit tancovat. Uvědomovala si, že pro obchod je důležitá komunikace se zákazníky a k tomu patřila alespoň minimální znalost němčiny. Podporovala proto četbu jak v češtině, tak i němčině.

„...těž málokdo česky mluvil, neb německy kdo promluvil, každý více vážnosti chtěl mít, a tak i k nám do obchodu přicházelo mnoho Němců a tu panímaminka, an sama dobře německy neuměla, přála sobě, bych co nejmladší německy se učila a co možná knihy německé čtla...“⁶

Radikální posun v životě služebné Josefy nastal s návratem syna paní Anny, Vojtěcha z desetiletého exilu. V roce 1848 uprchl český vlastenec, student práv Vojta Náprstek (německé jméno si přeložil a důsledně používal jen český ekvivalent) do Ameriky a po devíti letech získala matka pro něho amnestii. Vrátil se se zkušenostmi z demokratické společnosti, kde začínala průmyslová revoluce a kde se již ženy běžně angažovaly ve veřejném životě. Tyto nové myšlenky se

³ Po dvanácti letech služby Josefa vzpomíná. Deník Josefy Křížkové 16. ledna 1868. Archiv Náprstkova muzea (dále jen NpM), osobní fond Náprstek Vojta 2/19.

⁴ Vzpomínky Josefy Náprstkové 1890-1894. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta, trezor.

⁵ Deník Josefy Křížkové 1860, 12. – 18. srpna. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta, trezor.

⁶ Vzpomínky Josefy Náprstkové 1890-1894, ref. 4.

snažil uplatnit v pražské společnosti, ale k pochopení a realizaci ještě nedozrálé podmínky. Josefa, která Vojtu znala již z dětství, byla jím okouzlena a podle deníkového záznamu se do něho v roce 1859 zamilovala. Vojta, který byl policejně sledovaný a nemohl tudíž prakticky převzít matčinu živnost, se omezil na vedení účetních knih a byl tak denně s Josefou v kontaktu i profesně. Zcela jistě ji ovlivnil svými názory a výběrem četby. Začala si uvědomovat důležitost práce pro národní povzbuzení a nezastupitelnou roli, kterou v tomto procesu mohou sehrát vzdělané ženy. Důsledkem jejího zrání byl jistě i počátek psaní deníkových záznamů, z kterých vyplývá, že kromě rodiny, práce, počínající tajné lásky a četby sledovala také politickou situaci v Čechách. Již to, že si obyčejná služebná psala deníky, nebylo běžné a navíc aby v něm reflektovala pronásledování vlastenců, to je zcela ojedinělé.⁷

„Ubohý Barak jak asi s ním budou nakládat. Jonáš je už puštěný ale jen na den neb zítra má již být z Prahy. Kratochvíl je již venku a také již z Prahy.“⁸

Zatímco deník z roku 1860 je psán heslovitě, s mnoha chybami a bez znalosti podrobnějších reálií je pro čtenáře téměř nesrozumitelný, deníky z dalších let již vykazují určitou zběhlost jak ve vyjadřování, tak i v písemném projevu. Lásky k Vojtovi Náprstkovi, která byla od roku 1860 velmi cudně opětována, dala Josefě sebevědomí a také příležitost k přemýšlení o Vojtových názorech. Byla jeho bezmeznou obdivovatelkou, ale dokázala také jeho činy kriticky hodnotit.

„Že se poděkoval z Výboru pro národní divadlo, to mě netěší, také jsem to jemu řekla. Já býti mužem, a takovém stavu, přála bych si mnoho oučinkovati; ačkoliv mnoho pomáhá, ale vždyť jest to každého radost, když může pro své bližní něco učiniti.“⁹

O tom, že Josefa byla velmi neobvyklá služebná, svědčí i to, že již v roce 1862 zaslala do Národních listů několik výzev, které byly otištěny. První vyzývala k pořádání sbírky na pomník právě zemřelé Boženě Němcové¹⁰ a druhá se týkala delegace českých vlastenců na světovou výstavu do Londýna. Zde doporučovala českým vlastenkám, aby si objednaly z Londýna strojky pro domácnost, které jim ušetří práci a získaný čas mohou věnovat studiu.

„Víme dobře, jak mnoho strojů mají Angličané, skoro každá práce koná se pomocí strojů, zvláště pak šití, pletení atd. Jak velice je to potřebné to nejlépe my víme, když musíme s trpělivostí mravenčí při mnohé práci celé týdny trávit. Pak ovšem je těžko vyhověti požadavkům, které na nás se kladou. Bud' to prý jen vezíme v hospodářství a nejsme vzdělaný – aneb příliš učené a neumíme ani punčochu uplésti. Ale postavme tyto pány do kuchyně, dejme jim jen punčochu do rukou a uvidíme mnoho-li času jim zbyde k studium. Nás nebohé ženské pořád kárají, ale aby se o nás nějak postarali, to jim ani nenapadne. Musíme tedy samy se o sobě starati, a tu jsem právě u toho, o čem jsem chtěla promluvit s Vámi, milé sestry. Mnohá snad z Vás uchránila sobě něco peněz na nějakou okrasu neb nové šaty: slyšte, moje drahé, nebylo by užitečnější, kdybychom místo šatu neb skvostu snad nepotřebného zaopatřily stroj sobě nějaký prospěšný pro domácnost? A právě ta

⁷ LENDEROVÁ, Milena. A ptáš se, knížko má... : ženské deníky 19. století. Praha : Triton, 2008.

⁸ Deník Josefy Křížkové 1860, 20. – 26. května, ref. 5.

⁹ Deník Josefa Křížkové 17. února 1862. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 67/7.

¹⁰ Národní listy 24. ledna 1862.

okolnost, že z naší vlasti ubírají se mužové zkušeně do Londýna, tím více nám připomíná, jak lehounce můžeme zaopatřiti sobě ten neb onen stroj. Každý z oněh pánů jistě nám poslouží s radostí a za peníze, které mu pošleme nebo samy doručíme, přiveze nám užitečnou upomínku na Londýn.¹¹“

Vojta Náprstek po svém návratu vytvořil postupně z domu své matky prostor, kde se v jeho veřejné knihovně scházeli čeští vlastenci. Josefa si ke své práci přibrala ještě úklid knihovny a často Vojtovi pomáhala s organizací i za zády paní Anny, která nerada viděla ve svém domě početné návštěvy. Josefa tak měla možnost se seznámit s předními českými politiky, literáty, vědci a umělci, a to vše jistě napomáhalo k formování jejích názorů. „Byl Dýchánek u p. Vojtěcha. Též byl přítomen jako obyčejně Dr. Rieger, ku kterému přišli Chorváci, který zde studují, přáti k novému roku. Jsou to statné hoši, jak pěkně vypadají v jejich národním kroji... pro ty Dýchánky bych nikdy nebyla, neb mnoho stojí peněz, a za to by mohlo být mnohem něco užitečnějšího.¹²“

V roce 1865 se sešlo v Náprstkově knihovně 49 paní a dívek, které si pod patronací Karoliny Světlé vyslechlo přednášku Dr. Františka Studničky o nejnovějších objevech v astronomii. Přednáška je natolik zaujala, že se rozhodly pro pokračování v přednáškovém cyklu a téhož večera (15. ledna 1865) založily první ženský vzdělávací spolek v českých zemích s názvem Americký klub dam (AKD). Slovo „americký“ znamenalo „moderní“ a klub měl své členky seznamovat s nejnovějšími objevy ze světa vědy, techniky a kultury. Mezi zakladatelkami byly v té době již známé propagátorky ženské vzdělanosti, jako byla Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Marie Riegrová s dcerou, Augusta Braunerová s dcerami a také Josefa Křížková. V naprosto demokratickém prostředí sedávaly při přednáškách vedle sebe ženy předních českých vlastenců, ženy s šlechtickým původem, chudé švadlenky i služebná Josefa. Měly dvakrát týdně k dispozici Náprstkovu knihovnu, pořádaly si jazykové kurzy, hodiny zpěvu i tělocviku a v létě chodily na exkurze a výlety. Kromě toho se věnovaly charitativní činnosti a podpoře Náprstkových veřejných aktivit (přednášky, knihovna, muzeum). Josefa byla v klubové činnosti limitována službou v domě U Halánků, a tak mnohdy jen zápis v deníku dává tušit, že byla srdcem s Vojtou a dámami. „Přednáška o telegrafu, též se telegrafovalo z jednoho pokoje do druhého, kde u každého stolku seděl jeden telegrafista. Byla jsem však v kuchyni, neb se slavila Martinská Neděle.¹³ Klub byl dnes v Štěchovicích a Svatojanských proudech. Odpůldne jsem byla na pohřbu paní Homolové.¹⁴“

A nebyla to vždy jen pracovní povinnost, která Josefě bránila v klubových aktivitách. Často využívala a zneužívala Josefinu ochotu pomáhat její sestru, rovněž aktivní členka klubu, např. hlídáním synovce. „Výlet na Mělník a Kokoříň. Jarouš byl na tyto dva dny u mě.¹⁵“

Josefa byla ve velmi nezáviděníhodném postavení. Byla svobodná, zamilovaná do syna své zaměstnavatelky a i když se Vojta označoval za demokrata

¹¹ Deník Josefy Křížkové 19. dubna 1862, ref. 5.

¹² Deník Josefy Křížkové 1. ledna 1862, ref. 5.

¹³ Deník Josefy Křížkové 22. listopad 1868, ref. 5.

¹⁴ Deník Josefy Křížkové 25. května 1873. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 3/144.

¹⁵ Deník Josefy Křížkové 15. srpna 1867, ref. 5.

a muže s moderními názory, v realitě zcela podléhal rozhodnutím své matky. Synův výběr partnerky považovala za naprosto nevhodný a nepřijatelný. Sama Josefa si svou situaci uvědomovala a nejinak její rodina. Když v roce 1860 umírala Josefě matka, žádala ji o vyřešení situace: „*Tu v neděli, kdy obyčejně jsem doma u matičky sedávala, mně vzala za ruku a řekla „má drahá děvečko... teď mně musíš něco slíbit, že mně to vyplníš“; když jsem řekla: „Ale má drahá matičko, vše vyplním, co sobě budete přát.“ Tu pravila „vidíš, Pepčo, se mnou to jde ke konci, já to cejtím“ na mé namítání pravila „no, jen mně nech vymluvit, mám to na srdci a bude lehčeji, když ten slib vyplníš. A tu, když bych umřela, co by sobě tatínek počal; proto mně slib, kdyby se to stalo, že půjdeš domů a že u Halánků nezůstaneš;“ – řekla jsem „slibuji, ale vím, že budete zdráva“ ... na to den... matička má drahá zemřela. Před tím pravila „klidně umírám, když tvůj slib mám.“¹⁶*

První větší krize nastala v roce 1863, kdy se oženil Vojtův starší bratr Ferdinand. Manželka – Marie Storchová, patrně poukazovala na nevhodný vztah mezi Vojtou a Josefou, protože Josefa jí odmítala „prokazovat úctu“ líbáním ruky. Konflikt vyvrcholil v srpnu, kdy paní Anna vyčetla synovi jeho vztah s Josefou a žádala, aby se Josefa k mladé paní „netočila zády“. Josefa dokonce uvažovala, jako ostatně již několikrát, o odchodu ze služby, ale vždy jí to Vojta vymluvil. Tak plynula Josefě služba řadu let a v roce 1867 se Vojta opět osmělil matky zeptat, co by řekla sňatku s Josefou. Paní Anna v té době již měla v Josefě neocenitelnou pomocnici, která pozvolna přebírala její práci, tak jak jí ubývalo sil (bylo jí 79 let!). Přesto synovi odpověděla, že pokud bude žít, bude v domě U Halánků jedinou paní. I když uznávala Josefinu pracovitost a spolehlivost, byla pro nijako partnerka pro syna nepřijatelná, protože pocházela z jiné společenské třídy. A to přesto, že paní Anna, ač pocházela z mlynářské rodiny, nepřízní osudu se stala sama služkou a na jednu z nejbohatších žen Prahy se vypracovala vlastní pílí. Syn matčino striktní rozhodnutí akceptoval a Josefa dál pokorně sloužila, jako by se nic neřeklo. Autorita paní Anny byla obrovská a Josefu ve službě držela jen láska k Vojtovi, který ji bral jako spojence proti matce a nepřejícímu bratrovi.¹⁷ Josefa tedy stále více přebírala vedení provozu vinopalny, pomáhala Vojtovi v jeho vlasteneckých aktivitách a aktivně se účastnila činnosti několika spolků. Služba zaměstnavatelce, ale také národní myšlenka byla její náplní života. Pod vlivem četby, názorů Náprstka i jeho přátel vyrostla v schopnou ženu s nevšedním rozhledem, který díky své vrozené inteligenci dokázala využít pro mnohé aktivity.

V roce 1873 zemřela Anna Fingerhutová a legalizaci vztahu Josefy a Vojty nestály již žádné překážky. Po dodržení dvouletého smutku uzavřeli pouze civilní sňatek na Staroměstské radnici. Josefa, ač se sňatkem dostala do vyšší společenské vrstvy, nezměnila své zvyklosti ani práci. Teď již vinopalnu vedla zcela oficiálně, starala se Vojtovi o knihovnu i muzeum (které otevřel pro veřejnost v roce 1874) a především o jeho korespondenci. K tomu jí manžel přivedl během prvního roku manželství pět dívek sirotek na vychování a přičteme-li k tomu ještě

¹⁶ Vzpomínky Josefy Náprstkové 1890-1894, ref. 4.

¹⁷ Ten měl záhy vlastní problémy, protože jej manželka opustila a v roce 1867 požádala o rozvod, což byl pro pražskou společnost neodpuštělný skandál. Rozkol mezi bratry pak vyvrcholil smrtí paní Anny.

Josefina spolkové aktivity, je jisté, že jí sňatkem nenastal „bezstarostný život chudé služky, která ke štěstí přišla“. Ona svou práci chápala jako službu Vojtovým aktivitám a v širším měřítku službě pro národ. Službě bližním a národu podřídila i své zvyklosti. Ve svých osobních potřebách byla nesmírně skromná a veškeré prostředky shromažďovala pro manželovu knihovnu a muzeum. Zatímco ona se starala o získávání finančních prostředků, její muž se věnoval komunální politice, svým zálibám a investování ušetřených peněz. Po nocích Josefa vyřizovala korespondenci a vystříhovala články z novin a časopisů¹⁸.

Pod vlivem manželových názorů získávala vztah k nejrůznějším muzejním artefaktům a přirozeným citem poznávala jejich hodnoty. Zcela intuitivně se nadochla pro vyšívání a krajky a spolu se svými známými a členkami Amerického klubu dam vyvolala ještě před vznikem Národopisné výstavy velkou sbírku po českých zemích, do které zapojila i místní učitele a inteligenci. Podařilo se jí tak shromáždit úctyhodnou sbírku lidových výšivek a krajek, z kterých vytvořila v muzeu samostatnou stálou expozici nazvanou Práce našich matek. Měla sloužit nejen k poznávání starých tradic, ale také jako vzorník pro výuku ručních prací na dívčích školách. Již v roce 1887 uspořádal Vojta Náprstek první výstavu lidového vyšívání, která upozornila na tento, do té doby opomíjený fenomén lidového umění.

Když v roce 1894 Vojta Náprstek náhle zemřel, byl život Josefy doslova převrácen a trvalo několik let, než začala opět žít normálním životem. Její smutek a deprese ji vedly k přesvědčení, že smrtí manžela ztratila i své společenské postavení a stala se opět tou ubohou služkou, jakou kdysi bývala. I když to byl názor ovlivněný jejím psychickým rozpoložením, přesto ukazuje na špatné postavení žen – vdov, které ztrátou živitele, ztratily i sociální jistotu a ochranu. Josefa se v době svého vdovství věnovala zprvu jen živnosti, muzeu a částečně Americkému klubu dam. Živnost později přenechala nájemci, muzeum nechala přestavět tak, aby zvětšila jeho výstavní prostory a dál sháněla nové exponáty. Pokračovala v korespondenci jak s americkými Čechy, tak i cestovateli a krajany pracujícími v zahraničí a získávala od nich nové exponáty pro knihovnu (knihy, časopisy, fotografie, grafiku, plakáty aj.) a muzeum. To sice neslo název České průmyslové muzeum, ale již za života svého zakladatele získávalo charakter více umělecko-průmyslový a etnografický. Po Náprstkově smrti Josefa již technické předměty doplňovala jen sporadicky a orientovala se na artefakty lidového umění Evropy a zámoří. Důležité je, že nejen že sbírala pro své muzeum, ale některé exponáty rozdávala do dalších muzeí a obohacovala tak sbírky nejen v Čechách a na Moravě, ale i na Slovensku, jak o tom svědčí např. korespondence s Andrejem Kmetěm.

¹⁸ Náprstek obohatil svou knihovnu o zajímavý fond, tzv. výstřižkové knihy, kterým říkal scrap-books. Byly založeny k různým tématům a Josefa (a po ní knihovníci) vystříhovala články z denního tisku a nalepovala je do patřičných dílů. Celý fond zahrnoval více jak 140 knih věnovaných např. Výstavám, Praze, Životopisům, Vychovatelství, Ženské otázce aj.

„Milostivá a Vysoko Ctená Pani!

Ráďte přijat výraz úprimnej vdaky v méně Musea, v méně mojom a v méně dobrej věci za dárek pre naše Museum. Pišete „hračky“, ale sú tam i betlehemske figúrky, tak že sbierky naše v dvojakom smere budú zväčšené.¹⁹“

Služba manželovu odkazu a potřebám bližních naplňovala její vdovský život. Teprve z korespondence vyplývá, kolika lidem a jakým způsobem pomáhala. Tomu se naučila za léta života po boku svého manžela, který byl na svou dobu velmi pokrokový a celý život se snažil české společnosti vštěpovat myšlenky sociálního citění tak, jak je zažil v americké společnosti a v r. 1862 v Londýně. Josefa navíc nikdy nezapomněla, že byla jen pouhou služebnou. Pro Americký klub dam iniciovala organizování kulturních programů pro služebné, které se konaly pod názvem Nedělní dýchánky pro dělné ženy a dívky od roku 1901 a o šest let ji přežily.²⁰

Výrazem její služby je i poslední vůle, podle které se univerzálním dědicem stalo České průmyslové muzeum (a nikoliv její příbuzní).²¹ To ostatně chápala jako vlastní dítě, kterému je třeba věnovat maximum.

„Chraň, Bože, to naše muzeum, tj. naše jediné poslušné a vzorné dítě, jak můj Vojtěch říkával; stojí mnoho peněz, ale ponesou úroky; čím bude starší, tím více se pozná jaké má vzdělání, aby mohl vzdělávat.²²“

¹⁹ Andrej Kmeť Josefě Náprstkové. Turčanský Sv. Martin 10. února 1907. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 8.

²⁰ Nedělní dýchánky se konaly v Praze, v sále Konviktu v letech 1901 – 1913, uskutečnilo se jich celkem 57 a navštívilo je více jak 59 000 žen.

²¹ Viz poslední vůle Josefy Náprstkové. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 13/18.

²² Zápisky Josefy Náprstkové, 20. února 1896. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta, trezor.